

УДК 902

ISSN 2545-4528 (печатено)
ISSN 2545-4536 (електронски)

археолошк **И**НФОРМАТОР

стручно списание од областа на археологијата

број 1

Издавач
ЗГ МЕНЕЛАЈ - Прилеп

Уреднички одбор

(главен уредник)

Елица МАНЕВА

Филозофски факултет - Универзитет св. Кирил и Методиј - Скопје

(членови)

Бошко Ангеловски

ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

Зоран Рујак

НУ Завод за заштита на спомениците на културата и музеј Струмица

Орданче Петров

ЈНУ Институт за старословенска култура - Прилеп

Александар Мургоски

ЗГ Менелај - Прилеп

Технички уредник и компјутерска обработка:
Орданче Петров, Александар Мургоски

лектор на македонски
Виолета Крстеска

превод на англиски
Марија Цветковска

тираж
100

достапно на
www.informator.com.mk

адреса на редакција: ул. Павел Шатев, 34 - Прилеп, Р Македонија
интернет страна www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
електронска пошта: arheoloski@informator.com.mk

Овој број на Списанието е финансиски помогнато од Годишната програма на Министерството
за култура на Република Македонија за 2017 година.

UDK 902

ISSN 2545-4528 (print)
ISSN 2545-4536 (online)

arheološk*i* **NFORMATOR**

Academic Journal of Archaeology

volume 1

Publisher
NGO MENELAJ - PRILEP

Editorial Board

(Editor-in-chief)

Elica Maneva

Faculty of Philosophy - University of sts. Cyril and Methodius - Skopje

(editors)

Boško Angelovski

PRi Institute of Old Slavic Culture - Prilep

Zoran Rujak

NI Institute for Protection of Monuments of Culture and Museum - Strumica

Ordanče Petrov

PRi Institute of Old Slavic Culture - Prilep

Aleksandar Murgoski

NGO Menelaj - Prilep

Technical editor and computer layout
Ordance Petrov, Aleksandar Murgoski

Macedonian proofreading
Violeta Krsteska

Translation in English
Marija Cvetskovska

copies
100

available on
www.informator.com.mk

redaction adress: Pavel Satev, 34 - Prilep, Republic of Macedonia
web-site: www.menelaj.mk, www.informator.com.mk
e-mail: arheoloski@informator.com.mk

This volume of the Journal is financially supported by the Annual program of the Ministry of Culture
of the Republic of Macedonia for 2017

СОДРЖИНА

CONTENT

Предговор	7	8 Preface
<i>археолошки ископувања</i>		<i>archaeological excavations</i>
ТРЕШТЕНА СТЕНА, с. МАНАСТИР А. Миткоски	9	16 TREŠTENA STENA, v. MANASTIR A. Mitskoski
ВРБНИК ВО ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО В. Тодоровска	17	22 VRBNİK IN LAKE OHRID V. Todorovska
„НА МАНАСТИР“ с. ГАБРЕВЦИ Т. Нацев и Секул В.	23	28 “MANASTIR” v. GABREVCİ T. Nacec and Sekulov V.
СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО објект работилница и светилиште Д. Темелкоски	29	38 STİBERA, v. ĆEPIGOVO structure – Workshop and Sanctury D. Temelkoski
СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО објект Булеветерион Д. Темелкоски	39	45 STİBERA, v. ĆEPIGOVO structure – Bouleuterion D. Temelkoski
„ДРМА – БАДЕР“ Б. Ангеловски, Д. Спасова, И. Стенчевски и Денковски К.	47	52 “DRMA - BADER” B. Angelovski, D. Spasova, I. Stančevski and Denkovski K.
БЕЛАТА ЗЕМЈА – ТРНЧЕ Д. Герасимовска, С. Карпузова и Петров О.	53	60 The BELATA ZEMJA - TRNĆE D. Gerasimovska, S. Karpuzova and Petrov O.
ГРАДИШТЕ, с. ДЕБРЕШТЕ Б. Атанасоски	61	70 GRADIŠTE, v. DEBREŠTE B. Atanasoski
ЦРКВИШТЕ, с. КОРЕШНИЦА О. Петров	71	78 CRKVIŠTE, v. KOREŠNICA O. Petrov
ЦАРЕВИ КУЛИ - СТРУМИЦА Д. Цветанов	79	83 CAREVI KULI SITE – STRUMICA D. Cvetanov
ЕМИНБЕГОВАТА КУЛА, КРАТОВО С. Ивановска Велкоска	85	91 The EMINBEY TOWER, KRATOVO S. Ivanovska Velkoska
ПЕШТЕРАТА „ЧЕРЕП“, с. ТАЈМИШТЕ С. Ивановска Велкоска	93	103 THE CHEREP CAVE, v. TAJMIŠTE S. Ivanovska Velkoska
<i>археолошки рекогносцирања</i>		<i>archaeological surveys</i>
ОПШТИНА ВИТОЛИШТЕ, МАРИОВО А. Миткоски	105	114 MUNICIPALITY OF VITOLISTE, MARIOVO A. Mitkoski

антрополошки анализи

„КАЛЕ“ - СТРЕЗОВ ГРАД, с. ЧЕЛЕВЕЦ 115
Ф. Велјановска

ЦРКВИШТЕ, с. КОРЕШНИЦА 127
Ф. Велјановска

конзервација и реставрација

СТИБЕРА, с. ЧЕПИГОВО 133
Сектор - Гимназион
К. Јованоски.

БАРГАЛА, с. ГОРЕН КОЗЈАК 141
објект Мала Терма
Т. Нацев

вариа

ХРОНОЛОШКИТЕ И ГЕОГРАФСКИТЕ ПАТИШТА НА 147
НАЈСТАРОТО НАСЕЛЕНИЕ НА ОХРИД
П. Кузман

ПО ТРАГИТЕ НА ПРОСТОРНИТЕ И ВРЕМЕНСКИ 157
ПАТЕШЕСТВИЈА, ТРАНСФОРМАЦИИ И МИРАКУЛИТЕ НА
ИКОНАТА БОГОРОДИЦА ТРОЕРУЧИЦА
Е. Манева

ОБИД ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈА НА ДЕЛ ОД СЛИКАНАТА 167
ПРОГРАМА НА ПЕШТЕРНАТА ЦРКВА И ПАРАКЛИСОТ ОД
БИГОРНАТА КАРПА ВО
ЗРЕВСКИОТ КУЛТУРЕН КОМПЛЕКС
А. Василески

ИЗВЕШТАЈ ЗА ПИЛОТ - ПРОЕКТОТ ГИС ЗА 175
АРХЕОЛОШКИОТ ЛОКАЛИТЕТ СТОБИ
Х. Талевски

џрикази

antropological perceptions

125 “KALE” - STREZOV GRAD, v. ČELEVEC
F. Veljanovska

131 CRKVIŠTE, v. ČELEVEC
F. Veljanovska

conservation and restoration

140 STIBERA, v. ČEPIGOVO
Sector – Gymnasium
K. Jovanoski

146 BARGALA, v. GOREN KOZJAK
structure – Small Thermae
T. Nacev

varia

156 CHRONOLOGICAL AND GEOGRAPHIC ROUTES OF
OHRID'S OLDEST POPULATION
P. Kuzman

165 FOLLOWING THE TRAILS OF PHYSICAL AND TEMPORAL
ODYSSEYS, TRANSFORMATIONS AND MIRACLES OF
THE THREE-HANDED VIRGIN ICON
E. Maneva

174 ATTEMPT TO RECONSTRUCT PART OF THE PAINTED
PROGRAMME OF THE CAVE CHURCH AND THE CHAPEL
OF EASE IN THE TRAVERTINE ROCK IN
THE ZRZE CULTURAL COMPLEX
A. Vasileski

187 REPORT ON THE GIS PILOT-PROJECT ON
THE ARCHAEOLOGICAL SITE STOBI
H. Talevski

reviews

189 Ленче Јованова. *Inventaria Archaeologica Personarum II : Скупи – Некрополи : Сџории за* 191
истаакнаџи личносџи сџоред еџиџрафскиџе и археолошкиџе свеџоџџва. Скопје : Каламус,
2015.
Е. Манева

193 *Неолиџоџ во Макеџонија: Нови сознаџија и џерсџекџиџи*. 195
уредници Љубо Фиданоски, Гоце Наумов. Скопје : Центар за Истражување на Предисторијата,
2016.
Н. Атанасоска

Предговор

Кон крајот на 20 и првите децении на 21 век на територијата на Р Македонија се истражувани стотици археолошки локалитети. Едни се со назнака „капитални“, други плански, долгорочни и систематски ископувања, трети имаат статус на превентивни со заштитен режим заради инфраструктурни и земјени работи на теренот, дел од нив се наоѓани со стручно рекогносцирање, но има и такви кои сеуште се мета на нелегални трагачи чија цел е „скриено азино“ што ветува незаконска трговија.

Бројот на движните наоди се искачува на повеќе стотици илјади почнувајќи од огромниот студиски материјал до ексклузивните примери на врвни археолошки артефакти од сите етапи на човековата егзистенција на овие простори.

Археолошката документација, главно, педантно ги забележува податоците на нивното наоѓање. Медиумите, јавните гласила и социјалните мрежи речиси секојдневно објавуваат детали за овие откритија. Со тоа, до некаде се задоволуваат дневните интересирања на пошироката јавност меѓутоа, за научно фундираните статии, за анализи и расправи, за монографии и друге референтни публикации потребни се повеќе годишни, мако трпни истражувања така што нивниот број објективно не може да соодветствува со новопронајдените материјали.

Археологијата не е и не смее да биде ефемерна манифестација. Рекогносцирањата, ископувањата, потоа конзервацијата и презентацијата на движните и недвижни објекти се дејствија кои ако не се верификуваат со соодветна стручна интерпретација пред јавноста губат од својата веродостојност. Тие неминовно се престоруваат (претвораат) во анахрони, усмени преданија а не во дел од глобалните хуманистички спознанија.

Како поука од овие трендови и од светските искуства се дојде до заклучок дека овие неповолни

Preface

Hundreds of archaeological sites have been researched on the territory of the Republic of Macedonia in late 20 and early 21 century. Some of them were called “capital” research, others planned, long-term and systematic excavations, still others have the status of preventive with a protective regime due to infrastructural and earth work on the ground, part of them were discovered through expert field surveys, however there are still some sites that are targeted by illegal diggers who are trying to find “hidden treasures” that suggests illegal trade.

The number of movable findings amounts to hundreds of thousands, from the huge amount of study material to exclusive examples of state-of-the-art archaeological artifacts from all stages of people's existence in these areas.

Archaeological documents, mainly, keep pedantic records of data about their discoveries. Media, public outlets and social networks publish details about these discoveries almost daily. This somewhat satisfies the interests of the broader public, however, scientifically-based articles, analyses and debates, monographs and other reference publications require lengthy and vigorous research so that their numbers cannot objectively correspond with the newly discovered materials.

Archaeology is not and must not be an ephemeral occurrence. Surveys, excavations, then conservation and presentation of movable and immovable objects are actions which will lose their credibility if they are not verified with adequate expert interpretation before the public. They would undoubtedly transform into anachronistic oral legends and not into part of global humanistic insights.

These trends and global experiences lead us to believe that this unfavourable situation could be overcome by establishing a publication whose name Arheološki Informator (Archaeological Newsletter)

состојби можат да се надминат со формирање на гласило чие име „Археолошки Информатор“ само по себе ја објаснува намената и ја зацврстува оваа послаба алка во нашите професионални стремежи. Прелиминарни или претходни извештаи за третираните локалитети, издржани елаборации за ексклузивните наоди, рецензии за нова и провокативна стручна литература и други информации од областа на археологијата форматирани во куси но, содржајни известувања можат да бидат вистински вовед за натамошна по продлабочена работа на одделна археолошка проблематика. Имено, од разни причини, од непредвидливи прилики/неприлики ваквите текстови неретко остануваат како единствени, првични и меродавни соопштенија за извршените работи.

Веруваме дека на ваков начин многу млади истражувачи ќе се охрабрат да ги изнесат (презентираат) од прва рака резултати од своите активности, додека поискусните да ги сублимираат насобраните опсервации за некое своевидување или теза која кај нив созрела со текот на времето.

Со надеж дека оваа иницијатива ќе биде од полза за сите на списанието Археолошки Информатор му посакуваме долговечност, успех и добар прием во глобалната потрага за напредок на археолошката мисла.

10. 01. 2017

Од редакцијата

explains its purpose and strengthens this weak link in our professional endeavors. Preliminary or preceding reports on the treated sites, well-founded elaborations about exclusive finds, reviews on new and provocative reference publications and other information from the field of archaeology formatted in short, but substantial reports might be the proper introduction for further in-depth work on particular archaeological issues. Namely, due to various reasons and unforeseen circumstances, these texts often remain the only competent notifications about work that was carried out.

We believe that this would encourage many young researchers to present, first-hand, the results of their activities, while those with more experience to summarize their observations on a particular issue or thesis that has matured in their minds over time.

Hoping that this initiative would be beneficial for all, we want the Archaeological Newsletter to have a long life, be successful and well received in the global quest for progression of archaeological notions.

10.01.2016

The editorial board

Елица МАНЕВА

Elica MANEVA

ПО ТРАГИТЕ НА ПРОСТОРНИТЕ
И ВРЕМЕНСКИ ПАТЕШЕСТВИЈА,
ТРАНСФОРМАЦИИТЕ И МИРАКУЛИТЕ НА
ИКОНАТА БОГОРОДИЦА ТРОЕРУЧИЦАFOLLOWING THE TRAILS
OF PHYSICAL AND TEMPORAL
ODYSSEYS, TRANSFORMATIONS AND MIRACLES OF
THE THREE-HANDED VIRGIN ICON

75.046 (497.7)

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје
elica.maneva@gmail.com

Во изминатата деценија, со интензивните ископувања на *Скопско Кале* (2007-2014), а потоа и со финалните работи: документирање, конзервирање, презентирање и иницијални публикувања на откриените материјали, на виделина излегоа многу интересни прашања од минатото на градот Скопје. (Митревски 2016, 23, сл. 19)

Меѓу многуте медиевални загатки се наметна и проблематиката поврзана со иконата Богородица Троеручица како срцевина за поимање на средновековната култура, воопшто, и посебно за овој простор и време.

Епизодата од нејзиното егзистирање и улогата што ја имала во средновековно Скопје од каде се ширел култот кон неа и на поширокиот регион во духовен, ликовен и цивилизациски домен се меморирал и во народното, нематеријално наследство, со одблесоци и до денешни дни. Речиси еден и пол милениум, со нејзините чудотворења и со мистериозноста таа ги бранува духовите на христијаните.

За неа е многу пишувано.

Таа е дел од народните легенди.

Сказанијата за сугестибилните моќи и духовната поддршка што ја давала, не само за индивидуалните патила туку и за колективните, дури и за воените премрежја за коишто ѝ се обраќале верниците, оваа икона со векови безрезервно ја ставиле на највисокиот пиедестал меѓу христијанските реликвии

In the last decade, the intensive excavations on *Skopje Kale* (2007-2014) followed by the final operations, archiving, conservation, presentation and initial publications of the discovered materials, brought to light many interesting issues from the past of the city of Skopje (Mitrevski 2016, 23, fig. 19).

Among the numerous medieval riddles is the issue related to the icon Three-Handed Virgin (Panagia Tricherosa), which is at the heart of understanding medieval culture in general, particularly in this area and time.

The episode of its existence and the role it had in medieval Skopje, from where the cult towards it spread in the wider region, in the spiritual, artistic and civilizational domains was also memorized in popular, non-material heritage with reflections until the present day. For almost a century and a half it stirs up excitement among Christians with its miracles and mysteriousness.

Much has been written about it.

It is part of popular legends.

The tales about the suggestive powers and the spiritual sustenance it provided, both for individual and collective sufferings, even for military perils that the faithful talked about to the icon for centuries, put it at the highest pedestal among Christian relics with divine energy.

The element of longevity, the innumerable events

Ил. 1 - Бојородица Троеручица (сѵored Бенчев 1996)

Fig. 1 - Three-Handed Virgin (according to Бенчев 1996)

со божествена енергија.

Елементот на временската долговечност, напластувањето на недоброј случувања поврзани со нејзината милозливост, патиштата и начините на „селидби“, „престојувања“ и „преобразби“ во изгледот како возврат од верниците за ислушаните молитви итн., од неа направиле многузначен, свет објект.

Истражувањето на овој несекојдневен феномен методолошки се доближува до своевидното, археолошко „копање“ по духовниот етер, по слоевитиот времеплов, по симболичката знаковност, но и по бројните записи, документи, студии и легенди.

Оваа икона ги памети турбуленциите на раното христијанство, неговото консолидирање, дамарите на иконоборството, најраните, меѓурелигиски односи и солидарноста меѓу христијаните и муслиманите од еден посебен вид, како и безрезервната верба во божјите знаци... Преку неа се осознаваат детали за формирањето на нови држави, меѓу другото, и за падомите и падовите на немањикевска Србија, за растежот и значењето на градот Скопје, за бројните иматели на оваа реликвија што е во согласност со историските собитија, прилики и неприлики.

Живописно опишаните „мигрирања“, „криења“ и повторни „појавувања“ се свиени под превезот на бајковидни скаски, и така, сè до конечното встојување во Света Гора каде и денес чудотвори.

Легендарноста на оваа икона почнува со сториите врзани за животот на големиот христијански теолог св. Јован Дамаскин (680-749). Во склад со неговиот став против еретичката доктрина на иконоборството, тој ја чувал иконата во параклисот на сопствениот дом во Дамаск. Сирија во тоа време била под арапска власт. Калифот го ангажирал св. Јован Дамаскин како грамотен и честит човек за советник, одговорен околу прашањата на христијанското население.

Дали со лична наредба на византискиот цар – иконоборец, Лав III Исавријанецот или заради неговата клевета доставена до калифот против божествената нелојалност на св. Јован Дамаскин, (всушност, против неговите писанија во одбрана на иконите),

linked to its benevolence, the roads and the manner of “relocations” and “dwellings” in the appearance as the worshippers’ reward for the heard prayers etc., made it a holy object of great significance.

The research into this uncommon phenomenon is methodologically similar to the archaeological “digging” into the spiritual ether, the layered travel through time, the symbolic importance as well as the numerous records, documents, studies and legends.

This icon remembers the turbulence of early Christianity, its consolidation, the tribulation of iconoclasm, the earliest inter-religious relations and the particular solidarity between Christians and Muslim, as well as the unwavering faith in divine signs...Through it one can learn details about the creation of new states, the rise and fall of Serbia under the Nemanjich dynasty, the growth and the significance of the city of Skopje, the numerous owners of this relic which is in line with the historic events, circumstances and troubles.

The vividly described “migrations”, “hidings” and “reappearances” are found under the veil of fairy tales, until its final enthronement in Mount Athos, where it is working miracles even today.

The legend of this icon begins with the stories about the life of the great Christian theologian Saint John of Damascus (680-749). In accordance with his position against the heretic doctrine of iconoclasm, he kept the icon in the chapel at his home in Damascus. At the time Syria was under Arab rule. The caliph hired St. John of Damascus, as a literate and honest man, to be his advisor about matters related to the Christian population.

Whether by a personal order of the Byzantine emperor-iconoclast Leo III Isaurian or because of his slander to the caliph about the supposed disloyalty of St. John of Damascus (in fact, against his writings in defense of icons), this virtuous wise man was unjustly sentenced and his right hand was cut off.

Legend says that with inspired vigil and prayers before this icon, his arm was restored. This, among other things, strengthened even more the belief in the

овој доблесен мудрец бил неправедно осуден и му била отсечена десната рака.

Преданието вели дека со вдохновено бдение и молитва пред оваа икона, неговата рака се зацелила. Покрај другото, и тоа придонесло да се зацврсти убедувањето во леџбените и другите многубројни моќи на иконите, како медиуми за взаемна синергија меѓу молителот и Бога.

Со посредство на Мајката Божја, но и пошироко, пред иконите на изобразените, христијански светители се молено за најразлични соболезненија и преку нив како посредници се барала милост од Севишниот.

Според востановениот обичај, иконата да се дарува за исполнетото молебдение, св. Јован Дамаскин го донирал сребрениот отисок од исцелената рака. Таа била аплицирана во долниот агол на иконата, под десната Богородичина рака со која го придржува Младенецот, Исус Христос. Оттука, оваа икона која е во основа од типот на Богородица Одигитрија (ΜΡ ΘΥοδηγή[τρια]) го добива епитетот Троеручица (Τριχερούσα) (ил. 1).

Станува збор за литиска икона со големи димензии: 0,94 x 0,67m, двострано насликана во темперна техника со дрвена рецептура. И додека на предната страна е претставена Божјата Мајка со малиот Исус во десната рака, (ил. 1-3) на другата е прикажана допојасната фигура на св. Никола на чиј омфорос крстесто е запишан криптограмот: Φ Χ Φ Π (Φῶς Χρίστοῦ Φαίνει Πᾶσιν) со значење: „Светлоста Христова осветлува сè“ (ил. 4).

Надвор од легендарните, обнародени преданија, според големите познавачи на

Ил. 2 - Богородица Троеручица - сосџојба на џоче-џок на XX век (сџоред Кондаков 1915, 291, рис. 191)

Fig. 2 - The three-handed Virgin icon - early XX (according to Кондаков 1915, 291, рис. 191)

healing and numerous other powers of icons, as mediums for a mutual synergy between the supplicant and God.

With the mediation of the Virgin and some others, people prayed to the icons with the depicted Christian saints for various illnesses and asked the Almighty for mercy through them as intermediaries.

In line with the established custom to gift the icon for the granted prayer, St. John of Damascus donated the silver replica of his restored hand. It was attached in the lower corner of the icon, under the Virgin's right hand holding the Newborn, Jesus Christ. Thus, this icon which is basically of the type Virgin

Hodegetria (ΜΡ ΘΥοδηγή[τρια]) gets the epithet Three-handed (Τριχερούσα). (fig. 1).

This is a lithic icon with big dimensions: 0.94 x 0.67m, painted on both sides with tempera technique with wooden receptura. While the front depicts the Virgin with the child Jesus in her right arm (fig. 1-3), the other side shows the above-the-waist figure of St. Nicholas where the cryptogram Φ Χ Φ Π (Φῶς Χρίστοῦ Φαίνει Πᾶσιν) meaning: "The light of Christ lights everything" is written in a cross-shaped manner on his omphorion (fig. 4).

Beyond legendary, popular tales, the authorities on medieval icon painting believe that the old, damaged, shabby but most respected altar icon of the Three-Handed Virgin was copied by an exquisite Byzantine artist from mid-14th century. This was done at the time of king and emperor Dushan (1331-1355). Its main sanctuary at that time was the throne city of Skopje. (Богдановић, Ђурић и Медаковић 1978, 112, сл. 93).

Legend says that after the miracle with his hand, St.

средновековниот иконопис, старата, оштетена, излитена, но и најпочитувана престолна икона на Богородица Троеручица била пресликана од извонреден, византиски уметник од средината на XIV век. Тоа се случило во времето на кралот и цар Душан (1331-1355). Нејзиното главно светилиште во тоа време било во престолниот град Скопје (Богдановиќ, Ђуриќ и Медаковиќ 1978, 112, сл. 93).

Преданијата велат дека св. Јован Дамаскин по прикажаното чудо со неговата рака, земајќи ја иконата заминал за лаврата на Св. Сава Освеиен во Палестина, близу Ерусалим каде се замонашил.

Цели пет века потоа, до почетоките на XIII век, не се знае што се случувало со оваа икона. Покрај другото, се поставува прашањето и за времето и потеклото на останатите тринаесетина заветни дарови коишто се гледаат врз мафорионот на Богородица. (Патем, се чини дека и во пределот на Богородичините уши и образи се прикачени заветни наушници!?) (ил. 1).

Житијните извори ја кажуваат сторијата за св. Сава кој од споменатиот манастир, според древното завештание ги земал: игуменската патерица и иконите на Богородица Млекопитателница и Богородица Троеручица и ги однел во Света Гора како благословени дарови. Напуштајќи го Атос, тој со себе ја понел само Богородица Троеручица.

Има повеќе верзии за тоа кога и како оваа икона потоа втасала во Скопје. Овој средновековен град и после заземањето од страна на кралот Милутин во 1282 година, имал големо политичко, економско, културно и духовно значење. Сето тоа кулминирало кога во него, како во престолен, резиденцијален центар, во април 1346 година, конечно било озваничено крунисувањето на царот Душан. И претпоставките за тоа каде и колку оваа икона встојувала во Скопје се различни.

Имено, на градската територија на средновековно Скопје, вклучително и на *Скојско Кале* биле подигнати десетици цркви посветени на повеќе светители – патрони. Димитрија Хоматијан во тој контекст го дава податокот дека во овој град и во дворовите на

John of Damascus took the icon and travelled to the lavra of St. Sabbas the Sanctified in Palestine, near Jerusalem, where he became a monk.

It is not known what happened with the icon for five whole centuries, until early 13th century. In addition, there is also the issue about the time and the origin of the other thirteen votive gifts seen on the Virgin's maphorion. (Also, it seems that votive earrings are attached in the area of the Virgin's ears and cheeks!?) (fig. 1)

Hagiographic sources tell the story of St. Sabbas who, according to ancient vows, took from the monastery the abbot's crosier and the icons of the Nursing Madonna and the Three-Handed Virgin and took them to Mount Athos as blessed gifts. Leaving Athos, he took only the Three-Handed Virgin with him.

There are several versions of how and when this icon came to Skopje. This medieval town, even after being conquered by King Milutin in 1282, was of great political, economic, cultural and spiritual importance. This culminated with the official crowning of emperor Dushan in April 1346 in this throne residential centre. There are also various assumptions where and how long this icon resided in Skopje.

Namely, on the territory of the medieval town of Skopje, including *Skopje Kale*, dozens of churches were erected in honour of various patron saints. In this context, Demetrios Chomatenos writes that in the town and in the yards of rich houses there were churches for family use.

Unfortunately, unlike the town's surroundings where exceptional medieval churches and monasteries are preserved, in the narrower urban area they are mainly known through written sources. Archaeological traces are insignificant. This is due to the continuous use of space, catastrophic earthquakes, fires, wartime devastation, demolition, repurposing, etc. through millennia.

For more than a century many scholars in their studies have tried to locate the churches in the urban area of medieval Skopje. To present their numerous, hypothetical thoughts would be the subject of a

велмошките куќи постоеле цркви за семејна намена.

За жал, за разлика од околината на градот каде се зачувани извонредни средновековни цркви и манастири, на потесното, градско подрачје тие се познати, главно, преку пишуваните извори. Археолошките траги се незначителни. Тоа се должи на милениумскиот континуитет на ползување на просторот, катастрофалните земјотреси, пожари, воени пустошења, разградувања, пренамени итн.

Многу учени, повеќе од еден век, во своите студии се обидуваат да ги лоцираат црквите на градското подрачје од средновековно Скопје. Изнесувањето на нивните различни, хипотетични размислувања би била тема на друго соопштение и би значело оддалечување од основното сиже на овој приказ. Сепак, како најрелевантни се чинеа тезите на К. Петров кој како долгогодишен истражувач на оваа проблематика, а врз основа на историските записи, повелби и хрисовули, со опсежни и научно фундаментални анализи, изнел прилично веродостојни претпоставки за местоположбата на средновековните скопски цркви и нивните патрони (Петров 1969, 157-174; Idem. 1975, 78-81). Притоа, се забележува дека голем дел од нив биле посветени на св. Богородица која е и *paladion* – заштитничка на градот.

Св. Богородица Троеручица била катедрална црква. Според К. Петров таа била лоцирана во најблиското предградие, меѓу *Калейшо* и р. Серава. Следствено, таму се наоѓала и оваа престолна икона. Притоа, не е исклучено, темелите од црквата кај *Големаџија Џорџија* на тврдината во југоисточниот дел од *Скојско Кале*, откриени со ископувањата (2007-2014) (Митревски 2016, план 6, план 10), да упатуваат дека таа била од типот *Богородица Челница*, или онаа која го штитела градот при влегувањето во него (!?).

Според проверени, историски документи, на *Скојско Кале* се наоѓале и црквата Св. Богородица на монахот Ксенофон или онаа на велмошката Боричица, како и блиските Св. Богородица Бутелска и Св. Богородица Воденска (Елеуса) во с. Водно.

Треба да се земе предвид дека и денес е активна и обновена, после повеќе уривања и опожарувања и

separate paper and would be off topic in this one. However, it seems that the most relevant are the theses of K. Petrov, who as a long-time researcher of this issue, and based on historic records, charters and chrysobulls, with extensive and scientifically based analyses, made significantly credible assumptions about the locations of Skopje medieval churches and their patrons. (Петров 1969, 157-174; Idem. 1975, 78-81). It is noticeable that many of them were dedicated to the Virgin who is also a *paladion*- protector of the city.

The Three-Handed Virgin was a cathedral church. According to K. Petrov, it was located in the nearest suburb, between *Kale* and the river of *Serava*. Thus, this altar icon was also located there. It is not ruled out that the foundations of the church near the *Big Gate* of the fortress in the south-east part of *Skopje Kale*, discovered with the excavations (2007-2014) (Mitrevski 2016, plan 6, plan 10) were of the type *Virgin Челница* or the one who protected the city upon its entrance (!?). According to verified historical documents, on *Skopje Kale* there were also the churches of St. Virgin of the monk Xenophon and the landowner Borichica, as well as the nearby churches of St. Virgin of Butel and St. Virgin of Edessa (Eleusa) in the village of Vodno. It should also be taken into account that, after many demolitions and fires, the church of the Birth of Virgin Mary, located on the slope south of *Skopje Kale*, by the left riverbank of Vardar, is still active. Then there are the churches in the immediate vicinity dedicated to the Virgin Mary; one is in Matka, the other near the village of Sushica, as well as the church the Entry of Virgin Mary in the village of Kucheviste, also near Skopje. In the village of Banjani, in addition to the renowned monastery of St. Nikita, there is also a church dedicated to the Virgin. On the northern slopes of Skopska Crna Gora, in the village of Matejche, there is the church St. Virgin (Assumption) built by empress Jelena with noticeable “mausoleum ambitions” and a pronounced cult to the Three-Handed Virgin. (Димитрова 2002, 13, n. 29, T. XLIII etc.).

This cult is confirmed in the White Church in the village of Karan, Uzhice, in Serbia, which dates from 1340-1342. The presence of the icon the Three-Handed Virgin of Karan is programmed in its iconostasis. (Симијева 1932, 15-35, T. VII)

црквата на Раѓањето на Пресвета Богородица, сместена во падината јужно од Скојско Кале покрај самиот лев брег на р. Вардар. Следат црквите од непосредната околина, посветени на Мајката Божја: едната на Матка, а другата во близината на Сушица, како и црквата на Воведението на Св. Богородица во с. Кучевиште, исто така, во скопско. Во с. Бањани, покрај прочуениот манастир Св. Никита, има и црква посветена на св. Богородица. На северните падини на Скопска Црна Гора, во с. Матејче се наоѓа црквата Св. Богородица (Успение) изградена од царицата Јелена со забележителни „мавзолејски амбиции“ и со нагласен култ кон Богородица Троеручица (Димитрова 2002, 13, н. 29, Т. XLIII etc.).

Овој култ е децидно потврден и во Бела Црква во с. Каран, Ужице во Србија, датирана во 1340-1342 година. Во нејзиниот иконостас е програмирано присуството на иконата Богородица Троеручица – Каранска (Симијева 1932, 15-35, Т. VII).

За личноста на царот Урош (1355-1371) се врзуваат верзиите околу веројатноста дека иконата Богородица Троеручица од Скопје била одново испратена за Света Гора. Можеби, тоа било сторено подоцна, после нејзиното претходно засолнување во манастирот Студеница од каде заради османлиските продори на север, сепак, кришум, според многу несекојдневни, народни прикажувања, иконата си го нашла своето место во Хиландар.

Ил. 3 - Богородица Троеручица (Според Бождановиќ, Ђурић и Мегаковиќ 1978, 112, сл. 93)

Fig. 3 - Three-handed Virgin icon (according to Boždanović, Đurić и Megačević 1978, 112, sl. 93)

Emperor Urosh (1355-1371) is linked to the possibility that the icon of the Three-Handed Virgin was sent from Skopje back to Mount Athos. This might have been done later, after it was sheltered in the Studenica monastery, but according to many hyperbolic popular representations, due to the Ottomans' raids in the north, it found its place in Hilandar in a stealthy and extraordinary manner.

Its echo is once again strong in historical documents – especially in Russian records from 17th-18th centuries. (Бенчев 1996, 175-183, н. 10-19). In this period, and later, the interest for this icon intensifies and is also

dispersed through pictorial, printed, graphic sheets. (Haustein-Bartsch 1993, 7-17)

In the meantime, copies with minor or major changes appear for particular occasions, meant to provide help in disastrous situations (wars, etc.).

In literature there have been many discussions, among other things, about how many times and to what extent there were certain changes, copies and transformations in the appearance of the icon during the centuries-old existence of the cult to the Three-Handed Virgin.

The iconographic features of the icon, the position of the Virgin and Jesus Christ, the specifics of the composition, the artistic accomplishments, have also been scrutinized from various aspects. (fig. 1).

In late 19th century the icon was put in a resplen-

Одсунот за неа одново посилно одекнува во историските документи, особено во руските записи од XVII-XVIII век (Бенчев 1996, 175-183, п. 10-19).

Во тоа време и потоа, интересот за оваа икона се интензивира, а се дисперзира и преку ликовните, печатени, графички листови (Haustein-Bartsch 1993, 7-17).

Во меѓувреме, за одделни пригоди се јавуваат и копии со помали и поголеми измени, наменети за испомош од поголеми гибелни небидници (војни и сл.).

Во стручната литература, покрај другото, многу е елаборирано за тоа кога, колку пати и во која мера, во текот на вековното постоење на култот на Богородица Троеручица, самата икона претрпувала одделни измени, била копирана, пресликувана и трансформирана во изгледот.

Иконографските карактеристики на иконата, позицијата на Богородица и Исус Христос, спецификите во композицијата, ликовните дострели се, исто така, проследени од многу аспекти (ил. 1).

Кон крајот на XIX век, оваа икона била ставена во раскошен, метален опков кој ја прекривал нејзината плоштина од која изсирале само ликовите и дланките на Богородица и Исус Христос, и дел од стапалата на Младенецот (ил. 3).

Според автентичната фотографија, објавена на почетокот од XX век и согледувањата на Н. П.

Ил. 4 - Св. Никола - задна сѝрана на иконаѝа Богородица Троеручица (Според Бенчев 1996)

Ил. 4 - St. Nikolas - back side of the Three-handed Virgin Icon (according to Бенчев 1996)

dent metal fitting which covered its surface, while only the faces and the palms of the Virgin and Jesus Christ and part of the newborn's feet could be glimpsed (fig. 3).

According to an authentic photo published in early 20th century and the findings of N. P. Kondakov, the changes to the icon after the fitting was placed, were noted (Кондаков 1915, 291, рис. 191) (Fig. 2). With individual iconographic transformations, with an added cryptogram on Jesus's nimbus, with a rich embellishment of monetary necklaces, pendants, crosses, with appliques of jewels and

covered by textile draperies in the upper corners, this version in its own way reflects the spirit of that time without damaging the essence accumulated in its core. (Fig. 2).

Today's final arrangement is purged of the dandiness of the votive supplements and is framed in a baroquely decorated tape with religious narrative. Behind the splendor of the icon's valuable fitting, the Three-Handed Virgin shines once again towards the worshippers, this time hidden behind a new, more elegant aesthetic, but with unaltered powers (fig. 3).

The phenomenon of the deep faith which motivates to reach the deepest self is fascinating and inspirational, and at archetypal level affects even modern-day believers.

Кондаков, забележани се измените на иконата по ставањето на опковот. (Кондаков 1915, 291, рис. 191) (ил. 2). Со одделни иконографски трансформации, со додаден криптограм врз Исусовиот нимб, со богат „потки“ од монетарни ѓердани, приврзоци, крстови, со аплицирано, бесцено камење и уште прекриена во горните агли со текстилни драперии, оваа верзија на своевиден начин го отсликува духот на наведеното време, без да се наштети на суштината акумулирана во нејзината бит (ил. 2).

Денешниот, конечен аранжман е прочистен од гиздавоста на заветните прилози и врамен во барокно-декорирана лента со религиозна нарација. Зад блесокот на скапоцениот опков на иконата, кон верниците одново зрачи Богородица Троеручица затскриена зад една нова, поотмена естетика, но со неизменети моќи (ил. 3).

Феноменот на длабоката верба која мотивира да се допре до најдлабокото јаство е фасцинантна и инспиративна и на ниво на архетип делува и кај современите верници.

БИБЛИОГРАФИЈА / BIBLIOGRAPHY

Бенчев, И. 1996. „Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне, Византия и византийские традиции“. Во *Сборник научных трудов посвященный XIX Международному конгрессу византинистов*, Копенгаген 18-24 августа. С. Петербург : издание Гос. Эрмитажа, 175-183.

Богдановић, Д., Ђурић, Ј. В., Медаковић, Д. 1978. *Хиландар*. Београд : Југословенска ревија, Београдски издавачко-графички завод.

Димитрова, Е. 2002. *Манасџир Маџејче*. Скопје : Каламус.

Кондаков, П. Н. 1915. *Иконография Богоматери*, Томъ II. Петроградъ : Типография Императорской Академии наукъ.

Митревски, Д. 2016. *Скојскаџа џвргина Кале : од џраисџоријаџа до ранаџа антика // Skopje Fortress Kale : from prehistory to early ancient period*. Скопје : ПНВ Публикации.

Петров, К. 1969. „Кон прашањето на местоположбата на средновековните скопски цркви“. *Годишен Зборник на Филозофски Факултет* 21, Скопје, 157-174.

Петров, К. 1975. „Преглед на сакралните споменици во Скопје и околината од XI-XIX век“. Во *Сџоменици за средновековнаџа и џоноваџа исџорија на Македонија*, Том I. Скопје : Архив на Македонија, 75-94.

Симијева, З. 1932. Иконостас Беле Цркве у с. Карану и Каранска Богородица Троеручица, *Сџаринар* 9, С.С : 15-35.

Татић-Ђурић, М. 1997. „Тројеручица светого Саве и њен култ у православном свету.“ *Зборник Рагова Визанџолошког Инсџиџуџа*, 113-160.

Haustein-Bartsch, E. 1993. „Ikonen auf Papier – Grafik von Berg Athos“. *Hermeneia, Zeitschrift für Ostrkirchliche Kunst* 1, Bochun, 7-17.